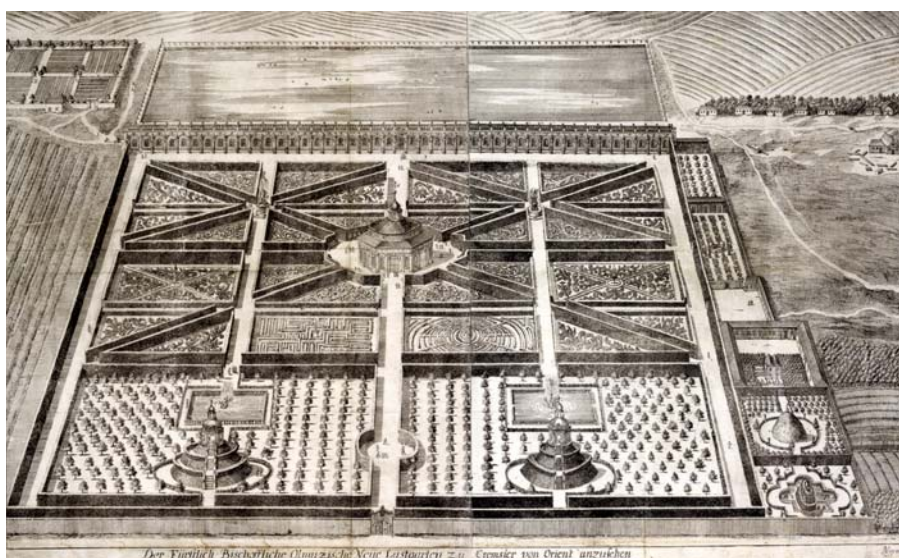

Archeologické výzkumy památek zahradního umění versus dobové ikonografické prameny. Několik zkušeností z Květné zahrady v Kroměříži

Jiří JANÁL

ANOTACE: Archeologický výzkum je prostředkem k posouzení a ověření vypovídací hodnoty historických ikonografických materiálů i písemností. Jak ukázala příprava a realizace obnovy Květné zahrady v Kroměříži i dalších památek zahradního umění, je archeologický výzkum nepostradatelným nástrojem pro dosažení maximální historické věrnosti návrhu. Jeho nálezy významně přispívají k eliminaci umělecké licence i dobové nesprávné interpretace dochovaných pramenů.

1

Archeologický výzkum v prostředí památek zahradního umění získal své nezastupitelné místo v procesu poznání jejich historického vývoje. Tato skutečnost se promítla i do Mezinárodní charty o historických zahradách, která byla přijata ve Florencii 15. prosince 1982, a to konkrétně do článku 15, jenž se věnuje problematice restaurování a restituce památek zahradního umění.¹ Výsledky archeologického výzkumu se tak staly rovnocenným pramenem poznání k ostatním „běžně používaným“ archivním pramenům.

Historická vyobrazení památek zahradního umění jsou nejen atraktivním přiblížením jejich podoby v minulosti pro laickou veřejnost, ale jsou především významným historickým pramenem, jenž je často využíván. I v případě, že je zahrada bohatě dokumentována ikonografickými prameny, nemělo by se rezignovat na archeologický výzkum, neboť ten může přinést

i další informace k problematice historického vývoje zahrady.²

Jedním z možných cílů archeologického výzkumu v prostředí historických zahrad a parků je ověřit pravdivost ikonografických pramenů. Tento záměr tak přispívá k naplňování čl. 15 Florentské charty, jenž požaduje vědecky podložený návrh památkové obnovy.³ V době přípravy archeologického výzkumu a formulování jeho cílů je nutné prostudovat všechny dostupné prameny, které mají vztah k místu archeologického výzkumu. V ideálním případě by měl být zpracován stavebněhistorický průzkum památky, v němž jsou shromážděny, utříděny a vyhodnoceny všechny dostupné informace k danému objektu.⁴ Stavebněhistorický průzkum eviduje i zaniklé objekty, jejichž existenci lze doložit nějakým historickým pramenem. Tyto objekty mohou být kvalitativně doloženy v historických pramenech od „téměř dokonalých“

Obr. 1. Kroměříž, Květná zahrada, celkový pohled na zahradu od jihu na vyobrazení z roku 1691. Převzato z: Zatloukal (pozn. 6), index 2.

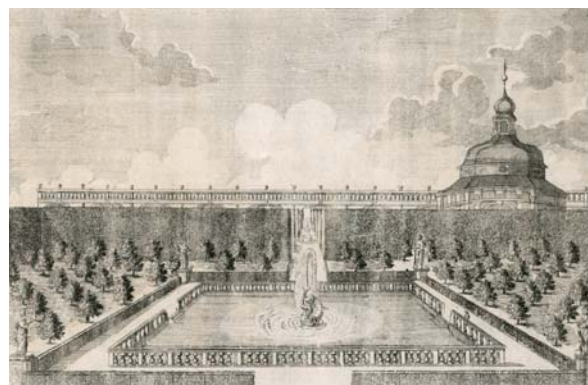
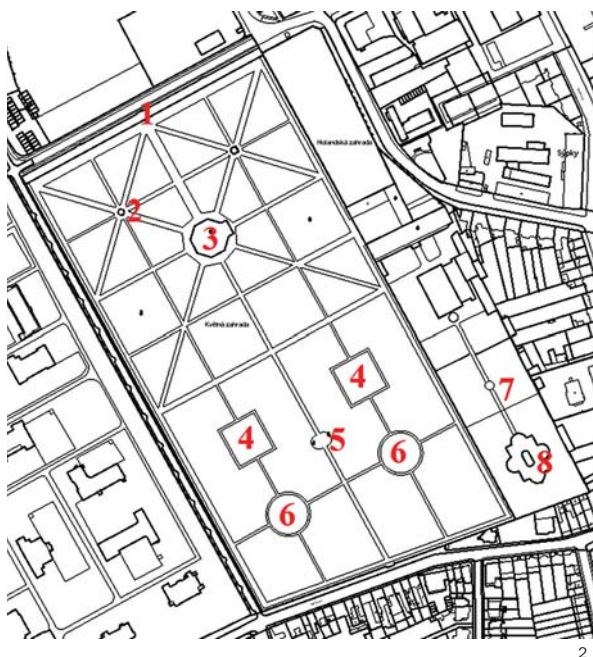
■ Poznámky

1 „Jakékoli restaurování, a tím spíše jakoukoli obnovu historické zahrady nelze zahájit bez vypracování důkladné studie, vycházející z odborného průzkumu, eventuálně i zahradního archeologického výzkumu a ze zhodnocení všech shromážděných dokumentů, týkajících se dané zahrady a obdobných zahrad, aby byl po všech stránkách zajištěn vědecký charakter návrhu...“ Jana Poláková (ed.), *Mezinárodní dokumenty o ochraně kulturního dědictví. I. svazek*, Praha 2007, s. 132.

2 Možnostem a limitům archeologického výzkumu se věnuje práce Martin Gojda – Jan Hladký – Jiří Janál et al., *Archeologický výzkum památek zahradního umění*, Praha 2015.

3 Poláková (pozn. 1).

4 Petr Macek, *Standardní nedestruktivní stavebně-historic-*

Obr. 2. Kroměříž, Květná zahrada, půdorys. 1 – Kolonáda, 2 – Fontána tritonů, 3 – Rotunda, 4 – Pstruží rybníky, 5 – Kůželna, 6 – Jahodové kopečky, 7 – Králíčí kopeček, 8 – Půdnice. Do katastrální mapy vyznačil Jiří Janál.

Obr. 3. Kroměříž, Květná zahrada, západně položený Pstruží rybník na vyobrazení z roku 1691. Převzato z: Zatloukal (pozn. 6), index 21.

Obr. 4. Kroměříž, Květná zahrada, situace zjištěná při archeologickém výzkumu u západně položeného Pstružího rybníku. Foto: Jiří Janál, 2009. Legenda: 1 – podstavec sochy, 2 – podstavec sedátek, 3 – konstrukce břehů nádrže, 4 – jílová izolační vrstva, 5 – vrstva šterku, pravděpodobně základ obvodové konstrukce pro ovocné dřeviny.

podkladů (stavební plány, dokumentace technologií a detailů, historické fotografie...) až po pouhé okrajové zmínky. Při přípravě stavebně-historického průzkumu nebo při prosté rešerši by bylo vhodné studovat ikonografický materiál přímo v originále, protože na něm mohou být rozpoznány i různé retuše, které mohly vzniknout buď za účelem odstranění omylu, nebo aktualizací náplně vyobrazení.⁵ Na reprodukcích tyto zásahy nemusí být zcela zřetelné. Věrohodnost vyobrazení je ovlivněna mírou schopnosti výtvarníka zachytit pravdivě zobrazovaný objekt. Může se zde promítnout i přání

zadavatele, který požaduje vyobrazit některé objekty, které v daném reálném pohledu nemusí být zcela zřetelné nebo vůbec nejsou vidět. Nelze opomenout ani „měřítka“ zobrazení. V celkových pohledech často dochází k určitému zjednodušení anebo vypuštění drobných objektů, které mohou být zobrazeny pouze v detailních pohledech. Archeologickým výzkumem můžeme v rámci možností jeho metod ověřit, zda byl vyobrazen skutečný stav objektu, jenž mohl být ovšem dalším vývojem pozměněn, nebo zda byl objekt zobrazen ještě před svým dokončením a posléze došlo ke změně plánu. Také mohl být vyobrazen pouze nerealizovaný návrh.

Zásadním ikonografickým pramenem pro poznání raně barokní kroměřížské Květné zahrady je album rytin z roku 1691. Iniciátorem zpracování tohoto alba nebyl nikdo jiný než zakladatel Květné zahrady olomoucký biskup Karel II. z Liechtensteinu-Castelcornu. Jako první začal na albu pracovat Antonín Martin Lublinský. Biskup ale s jeho prací nebyl spokojen, a tak byl pracemi pověřen rakouský kartograf a topograf Georg Matthias Vischer. Jaký je jeho skutečný podíl na přípravě alba, není zcela jasné, neboť z celého alba pouze dva grafické listy nesou

Vischerovo jméno. Od roku 1690 pracoval na albu nizozemský umělec Justus van der Nypoort. Celý soubor pak byl dokončen pod redakcí ceremoniáře a kanovníka u kostela sv. Mořice v Kroměříži Urbana Franze Augustina Hegera. Problematiku podílu G. M. Vischera a J. van der Nypoorta na albu grafických listů shrnuje

■ Poznámky

ký průzkum, *Příloha časopisu Zprávy památkové péče* LVII, Praha 1997; Jan Beránek – Petr Macek (eds.), *Metodika stavebněhistorického průzkumu*, Praha 2015. Problematikou stavebněhistorického průzkumu památek zahradního umění se zabývali Petr Macek – Přemysl Krejčířík, *Stavebně-historický průzkum. Historický průzkum zahradního umění a jeho interpretace, Zahrada – park – krajina* XIII/4, 2003, s. 6–9, XV, XVI.

⁵ Jako příklad lze uvést problematiku dvou zaniklých cestiček u Chrámu přátel zahrad a venkova ve Veltrusích, které byly nejprve objeveny v terénu. Při studiu Staufkovy mapy z roku 1820 bylo zjištěno, že jedna z nich je na mapě vyznačena a průběh druhé cestičky na téže mapě je vyretušovaný. Pavel Ecler, *Cesty za poznáním historického stavu veltruského zámeckého parku*, in: *Historické zahrady KROMĚŘÍŽ 2011. Zahrada jako umění. Umění v zahradě. Mezinárodní konference 9. a 10. června 2011, Kroměříž 2011*, s. 55–58.

5

Obr. 5. Kroměříž. Květná zahrada, Králičí kopec na vyobrazení z roku 1691. Převzato z: Zatloukal (pozn. 6), index 27.

Ondřej Zatloukal takto: „Vezmeme-li v úvahu Vischerovo zaměření – kartograf a topograf – a srovnáme listy s dalšími historickými materiály, pak jsme schopni rozluštit i autorský podíl jednotlivých osob. Grafické listy, které se věrně drží své předlohy a často zobrazují celek zahrady i s širším extravilánem – první z celkových pohledů na zahradu, pstruží nádrže ad., jsou dílem Vischera. Naopak ty, které jsou pojaty s určitou mírou vlastní umělecké invence a od zobrazeného materiálu se v mnoha detailech odlišují či jej překrucují – zvláště v druhém z celkových pohledů na zahradu to dokládají prostory oranžerie, Holandské zahrady či bazantnice – je možné přisoudit Nypoortovi.“⁶

V roce 2009 byl z programu Podpora pro památky UNESCO Ministerstva kultury České republiky podpořen projekt Archeologická evaluace historických ikonografických pramenů Květné zahrady v Kroměříži,⁷ jehož cílem bylo ověřit vypovídací hodnotu rytin z konce 17. století v místech, kde měla být provedena památková obnova. Pozornost byla zaměřena na Pstruží rybníky, Králičí kopec a prostor v okolí Ptácnice (obr. 1).

Dvojice Pstružích rybníků leží spolu s dvojicí Jahodových kopců na vedlejších osách v prostoru Štěpnice, mezi nimiž se na hlavní ose nacházela Kuželna.

Pstruží rybníky znázorňují rytiny:⁸

č. 1 – celkový pohled na Květnou zahradu od západu;

č. 2 – celkový pohled na Květnou zahradu od jihu (obr. 2);

č. 21 – pohled na západně položený Pstruží rybník od Jahodového kopce vedlejší osou přes Fontánu tritonů ke Kolonádě (obr. 3);

č. 22 – pohled na západně položený Pstruží rybník a Jahodový kopec od jihozápadu k Rotundě;

č. 23 – pohled od západu na západně položený Pstruží rybník a Jahodový kopec ke Kuželně;

č. 24 – pohled od severu na Pstruží rybník a Jahodový kopec; není zde zcela jasné, zda se jedná o východně, či západně položený Pstruží rybník;

č. 32 – půdorys Květné zahrady s vyznačením historických kanálů.

Od zjišťovacího archeologického výzkumu v prostoru východně položeného Pstružského rybníku bylo upuštěno, neboť tato nádrž je zobrazena pouze na dvou celkových pohledech na Květnou zahradu (č. 1 a č. 2), odhlédneme-li od rytiny č. 24, u které nemůžeme jednoznačně rozhodnout její lokalizaci. Tato nevýhoda byla umocněna ještě dalšími skutečnostmi. Tento rybník sloužil dvě století jako zdroj vody pro přilehlé zahradnictví a daly se předpokládat výraznější změny jeho původní barokní konstrukce. V době před památkovou obnovou Květné zahrady byla tato nádrž lemována po obvodu chodníkem živým buxusovým plotem. Tím by se část plochy stala nepřístupnou, anebo by se

část plotu musela vykácet, což by zase narušovalo prostředí památky. Další nevýhodou této části byla stagnující voda v nádrži, která byla dotována odvodněním objektu Rotundy a dešťovými srážkami.

Lepší situace byla u západně situovaného Pstružského rybníku, který je se svým blízkým okolím zachycen na dvou celkových pohledech (č. 1 a 2), minimálně třech detailnějších pohledech (č. 21–23) a na celkovém plánu (č. 32). Ty ukazují, že uprostřed Pstružských rybníků se nacházela socha Tritona s vodotryskem. Obvod nádrže lemovala kamenná balustráda prolomená ze západní a východní strany vstupem na schodiště, kterým se dalo sestoupit k vodní hladině. K Pstružským rybníkům bylo možné přijít po vedlejší ose z Květnice. Nádrže se daly obejít po obou stranách a mohlo se pokračovat dále k Jahodovému kopečku. Cesta byla z vnější strany lemována živým plotem. V rozích linie ži-

■ Poznámky

⁶ Ondřej Zatloukal (ed.), *Kroměříž. Květná zahrada 1691*, Kroměříž 2008.

⁷ Předběžná zpráva podána v práci Jiří Janál, Projekt archeologická evaluace historických ikonografických pramenů Květné zahrady, in: *Ingredere hospes III. Sborník Národního památkového ústavu územního odborného pracoviště v Kroměříži*, Kroměříž 2010, s. 109–112; Idem, Předběžné výsledky archeologického výzkumu Květné zahrady v roce 2009, *Zahrada – park – krajina* XX/1, 2010, s. 28–30.

⁸ V textu je používáno číslování jednotlivých rytin, které je shodné s původním označením, srov. Zatloukal (pozn. 6).

6

7

Obr. 6. Kroměříž, Květná zahrada, situace zjištěná při archeologickém výzkumu Králičího kopce. Foto: Jiří Janál, 2009. Legenda: 1 – kamenná destrukce, 2 – původní okraj objektu, 3 – vnější obvodová zeď (patka), 4 – vyztužující zděné přičky, 5 – dutý prostor uprostřed kopce, 6 – vodovodní trubka z 2. poloviny 20. století, 7 – vodovodní kanál pravděpodobně ze 19. století.

Obr. 7. Kroměříž, Květná zahrada, negativ dělicí zdi mezi Králičím kopcem a Ptáčnicí. Foto: Jiří Janál, 2009. Legenda: 1 – vodovodní kanál pravděpodobně ze 19. století, 2 – vodovodní trubka z 2. poloviny 20. století, 3 – základ zaniklé dělicí zdi mezi Ptáčnicí a Králičím kopcem, 4 – homogenní půdní profil dokládá provedení rozsáhlých terénních úprav na pozemku po odstranění zdi, 5 – stopa po krechtu pravděpodobně na ukládání zeleniny.

tehdejší používanou technologií zakládání cest, kdy se pochozí vrstva kladla pouze na slabou vrstvu nejčastěji stavební suti. Ta mohla být snadno odstraněna při následných úpravách území. Podél cesty na vnější straně byl nalezen žlábek vyplněný šterkem, který mohl sloužit jako drenáž pod dřevěnou barokní konstrukcí pro rostliny. V rohu chodníku byl objeven základ pod sochu. Vše je v souladu s rytinami z konce 17. století. Po bocích základu však byly odkryty ještě další dva menší zděné základy, které lze interpretovat tak, že nad nimi byla kamenná sedátka (obr. 4). Ta sice nejsou zachycena dobovými rytinami v prostoru Pstružích rybníků, u Ptáčnice a v Kuželně (obr. 8) však ano – sochy jsou zde kamennými sedátky doprovázeny.

Další výzkum byl prováděn v prostoru Králičího kopce a Ptáčnice. Před památkovou obnovou tvořilo okolí již zaniklého Králičího kopce a Ptáčnice jeden prostor, jenž byl v době založení zahrady rozdělen zdí. V grafickém albu jej nalezneme pochopitelně na celkových rytinách č. 1 a č. 2. Ptáčnice je zobrazena na rytině č. 26, Králičí kopec na rytině č. 27 (obr. 5).

Králičí kopec je zobrazen jako komolý kužel, na jehož vrcholu stojí socha bohyně Diany. V plášti kužele je vidět řada otvorů do králičích nor. Po obvodu Králičího kopce je cesta lemovaná po vnějším obvodu živým plotem. Prostor vymezují čtyři sochy lovců, které měly představovat tehdy známé svěťadily – Evropu, Asii, Afriku a Ameriku. Vzájemná poloha čtyř soch a živého plotu je zobrazena jinak na celkových pohledech na zahradu⁹ a jinak na rytině zobrazující pouze Králičí kopec (obr. 5).¹⁰

V prostoru Králičího kopce byly nejprve odkryty pozůstatky úpravy, která vznikla po zrušení této unikátní stavby a je zobrazena na plánech z první poloviny 19. století. S vyobrazením Králičího kopce ze 17. století byl ztotožněn až

hlouběji zjištěný kamenný základ na půdorysu mezikruží s papsky. Dále zde byl zjištěn kanál přivádějící vodu zakreslený v celkovém plánu zahrady, na němž jsou vyznačeny dobové kanály na rozvod vody (obr. 6). Na druhou stranu se v ploše nepodařilo nalézt základy soch, i když jedna z původních čtyř (lovec symbolizující Evropu) se nám dochovala do dnešních dnů, takže sochy reálně existovaly. Může to být dáno intenzivní pěstelskou činností na dané ploše v 19. a 20. století, kterou tyto základy mohly znesnadňovat, a proto byly odstraněny.

Prostor Ptáčnice je opět zobrazen na celkových plánech č. 1 a č. 2 a na detailní rytině č. 26. Objekt Ptáčnice je zde umístěn na ostrově uprostřed bazénu. Po obvodu ostrova a bazénu je balustráda. Nádrž obchází cesta vymezená z vnější strany živým plotem, v jehož linii je umístěno celkem osm soch na podstavcích. Zajímavým detailem zobrazeným pouze na detailním vyobrazení Ptáčnice (rytina č. 26) je trojice kamenných sedátek mezi dvojicí sousedních soch.

Odhlédneme-li od samotné Ptáčnice s bazénem, která se nám dochovala do dnešních dnů, nepodařilo se při archeologickém výzkumu prokazatelně doložit žádný z detailů vyobrazených na rytinách z konce 17. století. Nebyly nalezeny ani základy soch, ani základy sedá-

■ Poznámky

9 Kružnice vymezená živým plotem ohraničující cestu kolem Králičího kopce je *opsaná čtverci*, jenž je vymezen sochami lovců; sochy lovců jsou umístěny na kraj cesty v místě přerušného průběhu živého plotu. Zatloukal (pozn. 6), č. 1, 2.

10 Kružnice vymezená živým plotem ohraničující cestu kolem Králičího kopce je zde *vepsaná do čtverce*, jenž je vymezen sochami lovců; sochy lovců jsou umístěny vně živého plotu v travnaté ploše. Zatloukal (pozn. 6), č. 27.

8

Obr. 8. Kroměříž, Květná zahrada, Kuželna na vyobrazení z roku 1691. Převzato z: Zatloukal (pozn. 6), index 20.

tek. Stopy po živých plotech nebo po starší konstrukci chodníku se také nepodařilo nalézt. Důvod je pravděpodobně shodný jako u prostoru Králíčího kopce – intenzivní pěstitelská činnost.

Jediné, co se podařilo zjistit, byl negativ základu zdi, který odděloval prostor Králíčího kopce od prostoru Ptáčnice (obr. 7) – zjištěn byl i u východní obvodové zdi. V místě styku obvodové zdi a zaniklé dělicí zdi nebyly zjištěny žádné stopy provázání. Areál byl tedy nejprve vymezen obvodovou zdí a teprve zde byla vybudována dělicí zeď.

U Květné zahrady v Kroměříži je pro období raného baroka k dispozici detailní zobrazení většiny jejích částí a archeologický průzkum měl za cíl především potvrdit jejich věrohodnost pro potřeby vzorové památkové obnovy. U většiny památek zahradního umění může být situace méně komfortní. Často jsme odkázáni na málo detailní zobrazení, někdy i na práci s dobovými analogiemi. Zde může být archeologický průzkum velmi užitečným nástrojem. Jako příklad lze uvést přípravu projektu obnovy zahrad hradu Pernštejn,¹¹ kdy žádný z četných dochovaných ikonografických materiálů nezobrazoval detailněji úpravu v okolí dochovaného Čínského pavilonu. Provedený nedestruktivní archeologický průzkum odhalil v jeho blízkosti přítomnost již zazemněného vodního toku a rybníčku, která svým uspořádáním odpovídala do-

bovým vyobrazením obdobných typů kompozic. Tyto analogie bylo potom možné využít k finálnímu návrhu nových úprav.

Předložený příspěvek se snažil ukázat na příkladu kroměřížské Květné zahrady na shody a rozdíly mezi historickým vyobrazením z období těsně po založení raně barokní zahrady a dochovanou archeologickou situací. Rytiny, které zobrazují zahradu v celku, musí pochopitelně určitým způsobem zobrazovanou skutečnost zjednodušovat. U vyobrazení, která zobrazují pouze určitou část zahrady, bychom očekávali zobrazení veškerého mobiliáře, jenž se zde nachází, a všech detailů, které je možné v daném rozlišení zobrazit. Na rytinách zobrazujících Ptáčnici a Kuželnu jsou vyobrazena po stranách soch kamenná sedátka. Je možné předpokládat, že obdobný princip se bude uplatňovat i na ostatních místech zahrady, kde jsou umístěny sochy, přestože to rytiny nezachycují. To se potvrdilo u Pstružích rybníků, kde jsou sochy na rytinách zobrazeny bez sedátek, ale při archeologickém výzkumu byly základy soch i sedátek nalezeny. Tuto skutečnost můžeme vysvětlit v případě celkového pohledu na zahradu tak, že nebylo možné při dodržení všech proporcí kamenná sedátka zaznamenat. Na detailních pohledech zobrazujících Pstruží rybník jsou kamenná sedátka na bližší straně schována za živým plotem, na odlehlejší straně by se sedátko ztrácelo v živém plotu, a tak bylo od zobrazení tohoto mobiliáře patrně upuštěno. Naproti tomu v prostoru Králíčího kopce a Ptáčnice byla archeologickými metodami zjištěna pouze základová konstrukce Králíčího

kopce a negativ dělicí zdi mezi těmito dnes již opět samostatnými prostory. Základy soch a případně i základy kamenných sedátek, jak je zobrazují dobové rytiny, se nepodařilo objevit. Než v takovémto případě bude konstatováno, že rytiny nemusí zobrazovat reálný stav, je nutné zmapovat, jakým vývojem příslušná plocha prošla a zda zde v minulosti realizované činnosti nemohly reálně způsobit zánik podzemních pozůstatků původní kompozice.

Je možné poznatky získané v kroměřížské Květné zahradě nějak zobecnit a případně aplikovat na jiné historické zahrady? V případě, že pro danou památku zahradního umění existuje celý soubor ikonografického materiálu z jednoho časového období, můžeme předem analyzovat a vytýpat kompoziční principy a detaily, u nichž je předpoklad, že se budou opakovat v celém areálu. Zjistíme-li na grafických podkladech rozdíly, můžeme to být dáno zvoleným měřítkem či dobovou terénní situací. V tomto případě může archeologický výzkum přispět k potvrzení, či vyvrácení vyřčených hypotéz. Co se však podaří v jedné kompoziční jednotce dokázat archeologickým výzkumem, to se v sousední kompoziční jednotce téže zahrady podařit nemusí, což ovšem neznamená, že zobrazená věc nemohla nikdy existovat. Vždy je potřeba provést důkladné kritické zhodnocení všech dostupných historických pramenů.

■ Poznámky

¹¹ Archeologický výzkum zde provádí společnost Archaia Brno, o. p. s.